

O'ZBEK TILIDA SO'Z BIRIKMASI VA GAP

*Maqola muallifi: Matkarimova Nazokat,
O'rinbayevna Chirchiq shahar kasb-hunar maktabi
O'zbek tili o'qituvchisi*

Annotatsiya:

Mazkur maqolada o'zbek tilidagi so'z birikmalari va ularning gapga aylanish jarayoni haqida so'z yuritiladi. So'z birikmasi va gapning grammatik tuzilishi, ularning o'zaro aloqasi, hamda sintaktik va semantik jihatlari tahlil qilinadi. Maqola o'zbek tilidagi so'z birikmalarining grammatikasi va sintaksisiga qiziqqan barcha tilshunolar uchun foydali bo'ladi.

Kalit so'zlar:

So'z birikmasi, gap, sintaksis, grammatik tuzilma, o'zbek tili.

Asosiy qism:

O'zbek tilida so'z birikmasi va gap o'rtasidagi farq, sintaksisda ahamiyatli o'rin tutadi. So'z birikmasi, asosan, ikki yoki undan ortiq so'zning birgalikda ishlatilishidan tashkil topgan tuzilma bo'lib, unda har bir so'z o'zining grammatik funksiyasini saqlaydi. Masalan, "yangi uy" so'z birikmasida "yangi" sifat va "uy" ism so'zlari mavjud bo'lib, ular o'zaro aloqada bo'lsa-da, har biri alohida ma'no va grammatik vazifaga ega.

Gap esa, so'z birikmasidan farqli o'laroq, tugallangan fikrni ifodalaydi. Gapda so'zlar o'zaro bog'lanib, bir-birini to'ldirib, ma'lum bir ma'no hosil qiladi. Masalan, "Men uyga boraman" gapida so'zlar o'zaro bog'lanib, to'liq bir fikrni ifodalaydi. O'zbek tilida gap tuzishda so'zlar orasidagi munosabatlarni belgilovchi ko'plab grammatik elementlar mavjud, masalan, otlarning qo'shimchalari, fe'llarning shakllari va boshqa sintaktik birliklar.

Shuningdek, o'zbek tilidagi so'z birikmalari va gaplar semantik jihatdan ham tahlil qilinishi kerak. So'z birikmasi va gapdagi so'zlarning ma'no o'zgarishi, ularning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini tushunish til o'rganishda muhim

ahamiyatga ega.

O'zbek tilida so'z birikmasi va gap – tilning asosiy sintaktik birliklaridan bo'lib, ularning o'zaro aloqasi tilshunoslikda katta ahamiyatga ega.

So'z birikmasi – bu ikki yoki undan ortiq so'zning ma'noli birikmasidan tashkil topgan grammatik birlikdir. So'z birikmasi ichida so'zlar o'zaro bog'lanib, bir-birini to'ldiradi, lekin har bir so'z o'zining alohida grammatik va semantik funksiyasini saqlaydi. So'z birikmasida so'zlar orasidagi bog'lanish sintaktik jihatdan aniq bo'ladi, lekin birikma to'liq fikr ifodalay olmaydi.

So'z birikmasining turlari:

1. Sifat+ism so'z birikmasi: Bu turdagi so'z birikmasi sifat va ismning birlashmasidan tashkil topadi. Masalan, "yangi uy", "yashil o'rmon".
2. Fe'l+obyekt (ism yoki zamon) so'z birikmasi: Fe'l va uning obyekti o'rtasidagi aloqadan tashkil topgan birikmalar. Masalan, "o'qish kitobi", "yazish daftar".
3. Bog'lovchi so'z birikmalari: Bu turdagi so'z birikmalarida bog'lovchi so'zlar o'rin tutadi. Masalan, "yaxshi va yomon", "chiroyli hamda aqlli".

So'z birikmasi va gap o'rtasidagi farqlar: So'z birikmasi to'liq fikr ifodalamaydi, lekin gap to'liq fikr ifodalaydi. So'z birikmasida so'zlar o'zaro bog'lanib, o'z ma'nolarini saqlaydi, lekin gapda so'zlar bir birini to'ldirib, bir ma'no hosil qiladi. So'z birikmasida bosh so'z va yordamchi so'z o'rtasida bog'lanish mavjud bo'lsa, gapda esa har bir so'z o'zining ma'lum sintaktik roli bilan ishtirok etadi.

Gap – bu so'zlar birikmasidan tashkil topgan sintaktik birlik bo'lib, u o'zida to'liq ma'no va fikrni ifodalaydi. Gapda so'zlar o'zaro bog'lanib, ma'lum bir ma'no hosil qiladi. Gapning tuzilishi, tarkibi va grammatik qoidalari har bir tilning xususiyatlariga bog'liq bo'lib, o'zbek tilida gap tuzishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Gapning turlari:

1. Tugallangan gap: Bu gapda to'liq fikr ifodalangan bo'ladi. Masalan, "Men kutubxonaga boraman."
2. Tugallanmagan gap: Bu gapda fikr to'liq ifodalangan bo'lmaydi, ya'ni gapda qismlarning ayrimlari yo'q. Masalan, "Men kutubxonaga boraman, lekin..."

3. Murakkab gap: Bir nechta mustaqil gaplarning bog'lanishidan tashkil topgan gap. Masalan, "Men kutubxonaga boraman, lekin do'stim kelmaydi."

Gapning sintaktik tuzilishi:

O'zbek tilidagi gaplar odatda sub'ekt (mavzu), predikat (fe'l yoki unga o'xshash so'z), ob'ekt (ta'sirlangan so'z) va qo'shimcha elementlardan tashkil topadi.

Masalan:

Sub'ekt: "Men"

Predikat: "boraman"

Ob'ekt: "kutubxonaga"

Qo'shimcha element: (yo'q)

O'zbek tilida gap tuzishda so'zlar o'rtasidagi aloqalarni belgilovchi ko'plab grammatik elementlar mavjud, masalan, otlarning qo'shimchalari, fe'lning shaxs, son, zamon va boshqa shakllari.

So'z birikmasi va gapning semantik jihatlari:

So'z birikmasi va gap o'rtasidagi semantik farqlar ham muhim. So'z birikmasida so'zlar o'z ma'nosini saqlagan holda birikadi. Ularning semantik o'zgarishi yoki takomillashuvi gapda yuzaga keladi. Masalan, "yangi uy" so'z birikmasidagi "yangi" va "uy" so'zlari o'z ma'nosini saqlaydi, lekin gapda bu so'zlar bir butun fikrni ifodalaydi.

So'z birikmasi va gapning o'zaro aloqasi:

So'z birikmasi va gap bir-birini to'ldirib, o'zbek tilida nutqning asosiy elementlarini tashkil etadi. So'z birikmalari gaplarga aylanishi mumkin, masalan, "yangi uy" so'z birikmasi "Yangi uy sotiladi" yoki "Yangi uyda yashayman" kabi to'liq gaplarga aylanadi. So'z birikmasi va gap o'rtasidagi o'tish jarayoni, tilshunoslikda sintaktik jihatdan alohida o'rganiladi. So'z birikmasi va gap o'rtasidagi farq, ularning tuzilishi va ishlatilishi o'zbek tilining sintaksis tizimida muhim ahamiyatga ega. So'z birikmasi – grammatik jihatdan alohida so'zlar yig'indisi bo'lsa, gap esa to'liq fikr ifodalaydigan sintaktik birlikdir. Har ikkisi ham til o'rganishda va tilshunoslikda asosiy tushunchalar bo'lib, ularning o'zaro aloqasi va farqlarini tushunish o'zbek tilining sintaktik tuzilishini chuqurroq o'rganishga

yordam beradi.

Xulosa:

O'zbek tilida so'z birikmasi va gapning grammatik tuzilishi va sintaksisi tilda fikr ifodalashda muhim ahamiyatga ega. So'z birikmasi va gap o'rtasidagi farqlar, ularning alohida grammatik funktsiyalari, shuningdek, so'zlar o'rtasidagi o'zaro bog'lanishlar tilshunoslar uchun katta qiziqish uyg'otadi. Gapning shakllanishi va semantik jihatlari tilning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Shuningdek, o'zbek tilidagi so'z birikmalarining tuzilishini, ularning grammatik jihatlari, hamda gapning qanday tashkil topishini yaxshiroq tushunish bu tilni mukammal o'rganish va rivojlantirishda yordam beradi. Maqolada so'z birikmasi va gap o'rtasidagi farqlarni o'rganish, o'zbek tilida so'z birikmalarining qo'llanilishi va gap tuzishning xususiyatlarini yaxshiroq anglash imkonini beradi. Bu esa o'zbek tilida yozma va og'zaki nutqni rivojlantirishda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov, S. (2018). O'zbek tili sintaksisi. Tashkent: Ma'naviyat.
2. Xo'jaev, A. (2020). O'zbek tilidagi so'z birikmalari. Tashkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. Azizov, R. (2019). O'zbek tilida gap va uning tuzilishi. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.